

Ivan RogićARHITEKTONSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
HR • CRO - 10000 Zagreb, Kačićeva 26Izvorni znanstveni članak • Original Scientific Paper
UDK • UDC 316.334.5:711.554:725.4Primljeno • Received: 30.01.1995.
Prihvaćeno • Accepted: 05.06.1995.**SOCIOLOŠKI ASPEKTI NADOKNADE
POSREDNIH ŠTETA NASTALIH
IZGRADNJOM OPASNIH UREĐAJA I
SKLOPOVA****SOCIOLOGICAL ASPECTS OF
COMPENSATION FOR INDIRECT
DAMAGE FROM THE CONSTRUCTION
OF DANGEROUS FACILITIES AND
PLANTS**

Ključne riječi • Key words

sociologija okoliša
nadoknada šteta
radioaktivni otpad
opasni pogoni
environmental sociology
damage compensation
radioactive waste
dangerous plants**Sažetak • Abstract**

Autor u radu izlaže tezu prema kojoj zbog posebnih strukturnih obilježja pojedinih tehničkih uređaja kakvi su industrijski pogoni, hidrocentrale, nuklearne centrale, odlagališta radioaktivnog otpada i sl. nastaju posebne promjene u socijalnom okolišu. Te su promjene nepoželjne, premda nisu posljedica nezakonitog ponašanja investitora. Opća oznaka tih posljedica su posredne ili neposredne štete, koje dugoročno razgrađuju naslijeđenu tradiciju prostora lokalne zajednice.

It is the author's hypothesis that the special structural features of certain technical facilities cause changes in the social environment. These especially include industrial plants, hydroelectric power plants, nuclear power plants, depositories of radioactive waste and so on. Although not the consequence of illegal behaviour of investors, these changes are undesirable. Their consequences are indirect or direct damage that in the long term erodes the local traditional heritage.

1. Društveni razvoj i tehničke promjene

Općenito obilježje industrijskih društava osobito važno prilikom određivanja njihove ekološke "bilance" jest odsutnost tehničke prostodušnosti. U njihovom okolišu, dakle, djeluje posebna vrsta potrošača odnosno korisnika prostora: tehnički sklopovi i uređaji koji računaju na isti prostor/vrijeme što je tradicionalno pripadalo čovjeku i njegovoj svakidašnjici. Zahvaljujući tomu, oni se mogu promatrati kao *skup posebnih uzročnika promjena u prirodnome i društvenom okolišu* koji se ne mogu, a metodički i ne smiju, reducirati na druge skupine proizvođača promjena. Strogo promatrano, dopušteno je reći da samo odabir određene tehničke strategije potpuno definira prostorni i ekološki karakter razvojne strategije. Zbog činjenice da tehnički sklopovi i uređaji računaju na stvarni socijalni i prirodni okoliš oni u njega unose posebne nizove promjena koje ne moraju biti, a najčešće i nisu, izravno spojive s općim ciljevima razvojne strategije. Oni, dakle, djeluju kao posebni, *nadodređujući* čimbenik u oblikovanju društvenog okoliša. Primjerice, ekološke opasnosti što ih uzrokuje napredak automobilske industrije ne samo što nisu organski povezane, nego su i izravno oprečne prvobitnom cilju koji je pokrenuo automobilsku proizvodnju: pravo na slobodnu uporabu socijalnog prostora i dobara u njemu. Osim promjena izravno spojivih s tim ciljem, nastalo je niz dodatnih, s kojima se u početku nije računalo, a koje jednako snažno oblikuju svakidašnju zbiljnost i ekološke odnose u njoj.

Ima više načina klasifikacije i opisa takvih promjena. Među njima posebnu pozornost istraživača privlače dvije skupine:

a) Promjene obilježene opsežnijim razaranjem dobara i stradanjem ljudi

U kritičkoj se literaturi tehnički sklopovi i uređaji koji izazivaju ili mogu izazvati takve promjene opisuju atributima *opasni, hazardni*. Pri tomu se razlikuju dva osnovna pojma: (I) hazardi, opasnosti ili *prijetnje mogućnošću* da se zbog prisutnosti određenoga tehničkog sklopa ili uređaja zbiju događaji s katastrofalnim posljedicama; (II) rizici koji opisuju *stupanj vjerojatnoće* nastanka takvog događaja (Cvetkovich i Earle 1985; Lawrence 1980; Čorkalo 1992). Budući da je uporaba takvih uređaja u suvremenim društvima postala "anatomskom" činjenicom, može se reći da je rizičnost općenito obilježje načina života u današnjem društvu. Svakidašnjica takvoga društva, a to proizlazi iz načina njegova proizvodnog strukturiranja, opasna je.

b) Promjene što se definiraju označnicama zapreke, smetnje, barijere

Poznato je da mnogi tehnički sklopovi i uređaji nameću posebne uvjete ponašanja u okolišu: tehničke, upravne, zemljišne, vremenske i srodne. Opća posljedica te činjenice jest *manja raspoloživost okoliša* njegovim prirodnim odnosno društvenim korisnicima. Lociranje većega industrijskog pogona, elektroenergetskog uređaja, skladišta za radioaktivni otpad ili sličnog "pogona" pokraj kojega naselja po pravilu dalekosežno mijenja dodatašnju, tradicijom oblikovanu teritorijalnu racionalnost. Nova uporabna mreža najčešće je bolje prilagođena tehničkom pogonu negoli lokalnom pučanstvu. Odmjerena sa stajališta svakidašnjeg života, ta promjena znači skupinu novih smetnja, barijera, koje su, u odnosu prema lokalnom načinu života, disfunkcionalne. Barijere mogu biti *fizičke*, ali i *socijalne* odnosno *simbolične*. Ako je, primjerice, s radom tehničkog uređaja tijesno pove-

zana stroga kontrola okoliša, kao pri radu nuklearne elektrane, jasno je da će sloboda kretanja svakoga tko nije posebno ovlašten biti na tom području ograničena, ako ne i isključena. Takve prepreke, premda manje "vidljive", nerijetko djeluju kao veće i teže od fizičkih.

Važno je uočiti da spomenute skupine posljedica nisu nastale zato što su prilikom izgradnje tehničkih sklopova i objekata zancimarene zakonske obvezu kojima se izgradnja regulira. Zakoni određuju nužne uvjete koji *moraju* biti zadovoljeni u svakom posebnom slučaju. To znači da u opisane posljedice ne ubrajamo one što su nastale i nastaju kršenjem zakona. Primjerice, zakon o gradnji određuje nužne uvjete za podizanje svakog tipa objekta, pa i onoga za tehničke sklopove. Ili, zakon o zaštiti okoliša određuje ekološke parametre (emisije, temperature itd.) koji su obvezujući za rad svakoga tehničkog sklopa. Međutim, opisane posljedice ne sprečava ni najstroža primjena takvih zakona. One naprosto nisu nastale zbog kršenja zakona nego su rezultat *strukturnih svojstava* pojedinoga tehničkog sklopa ili objekta. Poznato je, primjerice, da zakoni ograničuju maksimalnu dopuštenu brzinu automobila u naseljima. Ali automobil, *neovisno o tomu* pridržava li se vozač te odredbe ili ne, proizvodi posebne opasnosti u okolišu zahvaljujući strukturnim svojstvima posebnog stroja koji je toliko ubrzao društveno vrijeme da njegovi ritmovi više nisu spojivi s ritmovima netehničke svakidašnjice. Budući da su strukturna svojstva tehničkog sklopa ili objekta konstantna, barem dok se primjenjuje neka tehnička alternativa, dakle barem za određeni tip, razumljivo je da posljedice koje zbog toga nastaju u okolišu, imaju posebnu važnost. One nisu planirane i svaki sudionik tehničkog svijeta rado bi ih se oslobodio. Ali one se ne mogu ukloniti. Za razliku od izravnih negativnih promjena nastalih zbog tehničkih utjecaja, od kojih ljude štiti sustav zakona (ondje gdje postoji) kojima se regulira obvezujuća uporaba i izgrađivanje tehničkih sklopova i objekata, one su *neizravne, posredne*, premda su nužno prisutne svugdje gdje se primjenjuje određeni tehnički sklop. Spomenuti atributi sugeriraju da su one sa stajališta planiranog cilja *nenamjerne*, ali i, paradoksalno, *nužne*. Sve, dakako, ne moraju biti štetne za kvalitetu života određene skupine ili pojedinca. Ali skupina onih koje su takve, tj. štetne klasificiraju se kao *posredne štete*. Određuju se, kako je naznačeno, u odnosu prema strukturnim svojstvima tehničkog sklopa ili objekta pa se stoga ne mogu izbjeći sve dok se taj sklop ili objekt ne zamijeni drukčijim.

Da bi, međutim, razlikovanje šteta bilo uopće socijalno moguće, potrebno je da se oblikuju i stabiliziraju tipovi *socijalnog reagiranja* na spomenute osnovne činjenice: na činjenicu da tehnički sklopovi i objekti stvaraju opasni, hazardni okoliš, te na činjenicu da njihova prisutnost na pojedinom području stvara posebne tipove barijera. Istraživanja pokazuju da se, za razliku od prirodnih katastrofa, tehničke redovno doživljuju kao *svrsishodni događaji*, koji su u instrumentalnom odnosu spram pojedinih društvenih interesa (Baum, 1987). Zato su u socijalnom iskustvu one obično povezane *spitanjem krivca*, socijalnoga i funkcionalnoga. To je ujedno i razlog što se oko njih malokad uspostavlja onakav moralni i socijalni konsenzus kakav je uobičajen u prirodnim katastrofama. Prirodne se katastrofe temelje na uzročnoj osnovici koja se može svrsishodno interpretirati samo u malobrojnim prilikama. Nasuprot tomu, uzročna osnovica tehničkih katastrofa samo se malokad *ne može* svrsishodno interpretirati, dakle opisati kao događaj u igri društvenih interesa. Na toj se podlozi interpretiraju i druge, manje ekstremne posljedice strukturnih svojstava tehničkih sklopova i objekata, kakve su smetnje i zapreke. Tehničke činjenice i događaji su, jasnije rečeno, *interesno označeni*. Zato je njihova interpretacija organski povezana sa slikama prerazdiobe društvene moći

u okolišu. Uobičajena društvena pitanja što ih nameću tehničke intervencije u okolišu jesu: Tko je njihov socijalni autor? Komu one koriste? U čijem su interesu? Na toj se podlozi uspostavljaju i odnosi spram posljedica što ih one izazivaju u okolišu. Pitanje pravednosti društvene razdiobe šteta i koristi pritom se tipično ponavlja. Ono se dodatno dramtizira kada se tehnički sklopovi kao što su nuklearne elektrane doživljuju ekstremno opasnim, hazardnima. U takvu kontekstu prijašnja pitanja prerastaju u pitanje tko ima pravo radi svojih razvojnih interesa ugrožavati tuđi život ili ga stavljati pod trajno opterećenje prijetnjom i tjeskobom. Zbog svega toga nastaju posebni oblici društvenih prilika koje, u odnosu prema tehničkim činjenicama, imaju određenu stabilnost. Takvo se socijalno reagiranje nedvojbeno oblikuje ovisno o životnom stilu i sustavu vrijednosti pojedine skupine. Nema dvojbe ni s obzirom na sposobnosti pojedinih skupina da jasno razlikuju pojedine tipove sklopova ili objekata prema određenim negativnim mjerilima kao što je, primjerice, rizičnost. Te činjenice samo pokazuju da se socijalna interpretacija oblikuje u skladu s interakcijom nekoliko sustava čimbenika i da se, neovisno o pouzdanosti prvoga izvora iskustava i spoznaja, postupno strukturira u *objektivnu društvenu činjenicu*. U direktivnim modelima upravljanja ta se objektivnost teško prihvaća i priznaje sve dok se ne očituje u sukobima kao odgovorima na direktivni pritisak.

2. Negativne socijalne posljedice smještanja opasnih tehničkih sklopova i objekata u neku lokalnu zajednicu

Glavno iskustvo koje pojedinac ili skupina stječu boraveći blizu opasnoga tehničkog sklopa ili objekta jest *osjećaj prijetnje*. Tvrdnja da je on fiktivan nije zasnovana. Prvo, neovisno o stupnju rizičnosti, dakle o vjerojatnosti da će takvi objekti biti uzroci ili povodi katastrofa, ona je ipak moguća. Primjeri katastrofa izazvanih nuklearkama za koje se vjerovalo da su potpuno sigurne to zorno dokažu. Osim straha od trenutnih šteta koje se primjerenim postupcima mogu nadoknaditi, u tehničkim katastrofama posebnu ulogu ima *strah od dugotrajnih šteta*, koje su prenosive na druge ljude, žive i buduće. Taj je strah osobito jak u katastrofama povezanim s radioaktivnim materijalom. Drugo, pokretač doživljaja ili iskustva može biti fiktivan, *ali izazvani osjećaj to nipošto nije*. Strah i tjeskoba što nastaju kao prirodna posljedica tehničke prijetnje nisu, dakle, prigodnog karaktera. Oni su naprosto oblik uobičajenoga društvenog reagiranja na neku opasnu pojavu u socijalnom okolišu. Ako je rizičnost tog entiteta veća, strah je određeniji. Budući da je entitet negdje lociran, razumljivo je što udaljenost od njega bitno određuje jačinu tjeskobe. U više istraživanja u Hrvatskoj, organiziranih u razdoblju 1988-1992. (Čaldarović, Rogić, 1990; Bjelac, Karajić, Kufrin, Smerić, 1992), pokazalo se da udaljenost nuklearke od mjesta gdje anketirani stalno žive utječe na "propusnost" rasprave. (Premda ne utječe i na promjenu stava spram uporabe nuklearne energije.) Unatoč činjenici što su načelno protiv izgradnje objekata kao što su nuklearne elektrane ili skladišta radioaktivnog otpada, anketirani dopuštaju mogućnost da se oni ipak mogu locirati negdje, ali na većim udaljenostima od mjesta njihova stalnog boravka (nimby reakcija).

Kada se prijeteci tehnički sklop ili objekt smješta za trajno, osjećaj prijetnje postupno prerasta u poseban izvor posebne označiteljske prakse zahvaljujući kojoj se u teritorijalnome kolektivnom iskustvu stvara novo, *prijeteće mjesto*. Nje-

gove fizičke granice nisu uvijek precizno određene. One su pomične koliko je pomična i značenjska identifikacija mjesta. No one su ujedno dovoljno jasne da bi se oblikovala posebna doživljajna shema prema kojoj blizu tog mjesta *ne samo da nije preporučljivo živjeti nego treba što prije otići*. Sposobnost napuštanja problematičnog mjesta izravno ovisi o socijalnim obilježjima pojedinca ili skupine. Osobe veće društvene i ekonomske moći to mogu učiniti bez većih poteškoća. Ali oni koji nemaju potrebnih sredstava za takvu promjenu *prisiljeni su ostati i prihvatiti život s opasnostima i unatoč njima*. Na taj se način uspostavlja posebna vrsta društvene nejednakosti koja se nužno dramatiizira jer implicira dublju nejednakost: *nejednako pravo na život*. Ta se nejednakost najčešće dramatiizira u odnosu spram nuklearnih elektrana, tvornica kemijskih proizvoda, radioaktivnih skladišta i sličnih pogona.

U prijašnjim je ulomcima spomenuto kako se tehnički sklopovi i objekti interpretiraju u svrhovitom kontekstu, dakle povezani s određenim interesnim strategijama. Stvaranje prijetećih mjesta/područja i posebnih skupina ljudi izloženih doživljajnom pritisku kao posljedici stalno prisutne opasnosti na analogan se način povezuje s tim strategijama. Takva područja postaju *unutrašnjom periferijom* jednoga teritorijalnog poretka i poprimaju višestruko negativna svojstva. Zahvaljujući tomu, *na tim područjima postaje dopušteno ono što nigdje drugdje nije*. Glavna posljedica te promjene jesu *poremećene mogućnosti* daljnjeg razvoja na takvim lokacijama. Ako je mjesto/područje prijeteće i ako na njemu žive pojedinci i skupine pod pritiskom opasnosti, razumljivo je da će postupno padati vrijednost ekonomskih dobara na njemu ili će na njemu naseliti skupine mladeža i poduzetnijeg stanovništva. Ta je posljedica uočena u više zemalja (Velika Britanija, Francuska, Njemačka) pa o tome nema iskustvenih nesporazuma. Uočeno je također da postupno pada cijena poljoprivrednih dobara na tom području jer su to u ekološkom smislu već podrijetlom negativno obilježena problematična mjesta. Povezivanje ekoloških, ekonomskih, demografskih i socijalnih ograničenja povratno razara lokalnu zajednicu. Upućena na samu sebe, ona ne može izići na kraj s njima.

Druga skupina posljedica što nastaju kao rezultat djelovanja strukturnih svojstava tehničkog sklopa ili objekta jesu već spomenute različite smetnje u okolišu. Svaka tradicijom učvršćena prostorna organizacija u lokalnoj zajednici svoju postojanost, među ostalim, duguje i činjenici što svoje korisnike oslobađa određenog broja zapreka ili što uspijeva minimizirati njihovu veličinu. Zapreke i smetnje nemaju samo psihološko značenje; dakle, iskustvo pojedinca ili skupine da im one otežavaju život nije ograničeno samo na unutrašnju, doživljajnu sferu. Ono može imati uporište i u ekonomskoj sferi ako pojedine zapreke i smetnje otežavaju uobičajeno obavljanje gospodarskih poslova. Osobito se teško prihvaćaju zapreke i smetnje koje otežavaju rekonstrukciju teritorijalnih shema *kulturnog identiteta skupine*, a u skladu s tim i socijalizaciju članova. Nekontrolirano umnožavanje takvih zapreka i smetnja, napose kada je povezano s interesnim proizvođačima tih zapreka koji su izvan svake mogućnosti kontrole lokalne zajednice na čijem teritoriju zapreke nastaju, a energetski su tehnički sklopovi i objekti uglavnom takvi, utječe na oblikovanje stava lokalnih stanovnika da nisu gospodari ni najosnovnijih životnih uvjeta u lokalnom okolišu. *Ta vrsta demoralizacije djeluje dugoročno razorno*. Čak i onda kad opća svojstva tehničkog sklopa ili objekta ne navješćuju nikakvu posebnu opasnost kakva se pripisuje, primjerice, nuklearnim elektranama nego su, naprotiv, bliže pokazateljima prihvatljivosti situacije, opiranje zbog novog režima kontrole okoliša, dakle, zbog novih socijalnih

smetnja i barijera je izrazito (Čaldarović i sur., 1987). Nova ulaganja, osobito ako su velika, izravnim su pokazateljem gubitka prvobitne autonomije lokalne zajednice u stvaranju vlastite prostorne organizacije. U radikalnijoj inačici može, zahvaljujući novim ulaganjima, nastati nov poredak i hijerarhija glavnih mjesta, što može dodatno otežati prilagodbu lokalnih stanovnika novim prilikama i stvoriti nove izvore nesigurnosti. Bitno je ipak upozoriti da opisana skupina posljedica ne polarizira lokalni razvoj tako ekstremno kao prva skupina, obilježena opasnošću. Iznimka su, dakako, slučajevi cjelovitog uklanjanja i iskorjenjivanja, potapanja, preseljenja i sl.

Kada se, dakle, bilanciraju negativne socijalne posljedice smještanja opasnih i velikih tehničkih sklopova i objekata u zajednicu na čijem je području lokacija, a koje su nastale zbog strukturnih svojstava tih sklopova i objekata, treba očekivati nekoliko glavnih skupina: a) opći pad kvalitete života lokalnog stanovništva zbog života u opasnom okolišu; b) gubitak razvojne perspektive lokalnog područja zbog dugoročnoga negativnog označivanja; c) gubitak slobode u teritorijalnom organiziranju života; d) povećanje ovisnosti o različitim nadlokalnim autoritetima i interesima; e) dugoročni gubitak sposobnosti kontrole minimalnih uvjeta kvalitete okoliša. Iz svega toga vidljivo je da nastale posredne, ili neposredne štete nisu samo ekonomske naravi. Štoviše, odrediti ih samo u ekonomskim kategorijama implicitno znači prihvatiti tip komunikacije koji nije neutralan. Istraživači upozoravaju (Eiser, Van der Pligt, Spears, 1988) da je prihvaćanje ekonomskog jezika, jezika ekonomske nagodbe, u raspravama oko odbira nuklearne tehnologije izraziti je u pristaša te tehnologije. U protivnika je, naprotiv, češći javni jezik i znatnije isticanje opasnosti i straha od njih. Ta činjenica navješćuje da je svođenje nastalih poremećaja na ekonomske veličine samo dio potrebnih regulacijskih postupaka. Kad se sve svelo samo na njih, drama što nastane odveć bi se brzo banalizirala i završila novim oblicima nepravde, koja bi se dalje svakodnevno, dramatizirala. Ekonomskom opisu nastalih poremećaja kao podlogu treba dodati opis općeg sustava komuniciranja između zainteresiranih sudionika. Taj sustav mora biti zasnovan na potrebi da se njime *uspostavi i rekonstruira razvojna autonomija lokalne zajednice* kao najodgovornijeg činitelja za lokalno područje za koje se pripremaju dalekosežne promjene. Bez te autonomije sustav nadoknada proneće se u proračun "nadnice za strah" lokalnog stanovništva, koji ga, međutim, ne oslobađa položaja tlačenog emigrirajućeg subjekta što je podlegao pritisku "viših" interesa.

3. Sudionici u odlučivanju o lokacijama

Treba razlikovati pet osnovnih sudionika odlučivanja o lokaciji. To su: *država, eksperti, investitor/graditelj, lokalna zajednica i javnost.*

a) Država

U procesu odlučivanja o načinu izgradnje i uporabe opasnih i srodnih tehničkih sklopova i objekata država se očituje u dvije osnovne uloge. Preuzimajući prvu, ona određuje opće uvjete izgradnje: ekološke, gospodarske, tehničke i srodne uvjete. Takvi su uvjeti obvezujući za svakog posebnog sudionika. Jasno je da njihov normativni karakter može ostati samo načelan kada država ne raspolaže potrebnom moći. Provodeći drugu ulogu, država određuje glavna uporišta opće razvojne strategije. Opisujući ta uporišta, ona pokazuje kako će, primjenjujući

svoje uobičajene ovlasti, konkretnije određivati prioritete. Zamisao o prioritetima implicira jasnu prerazdiobu povlastica ili posebnih pogodnosti na korist posebnih skupina, djelatnosti ili teritorija radi stvaranja povoljnijih životnih prilika u društvu **kao cjelini**. Obavljajući obje te zadaće, država izravno utječe na položaj drugih sudionika u odlučivanju. Korisno je podsjetiti da država kao *socijalni činitelj* spomenute uloge izlaže utjecaju razvojnog konteksta. Prihvatimo li opću tipologiju društava u skladu s tehničkim i ekonomskim mjerilima, prema kojoj se ona dijele na preindustrijska, tranzicijska, industrijska i postindustrijska (Burton i suradnici, 1978), skicirali smo četiri različite socijalne podloge za djelovanje države kao posebnog sudionika. U tranzicijskim i industrijskim društvima elastičnost institucija je uglavnom slaba, a dominantna je opsesija uspostave sustava moći nad prirodnim svijetom, dakle i nad životom. U mreži odnosa što u takvim uvjetima nastaje teško je legitimirati niz činjenica koje i zdravorazumskoj svijesti izgledaju očite. Jedna od njih je i strah ljudi od opasnih tehničkih sklopova i objekata te potreba da žive oslobođeni njega. Ako je država socijalni činitelj takvog društva, lako je predvidjeti kako će se oblikovati stvarni proces odlučivanja i u čiju korist. Ako je pak ona, barem intencijski, socijalni činitelj društva koje se oblikuje na završetku industrijske ere, stvarni će proces odlučivanja biti bitno drukčiji. U njemu se lakše mogu odrediti ciljevi kojima je uporište potreba za lokalnom kontrolom razvoja i kakvoće životnih uvjeta. U tom je smislu hrvatska razvojna strategija još nejasna. U svakom slučaju, strategija dovršavanja industrijalizma *nulta je pretpostavka* svake razvojne alternative u kojoj je minimiziranje razvojne uloge tehničkih sklopova obilježeni atributom *opasni* prirodna obveza države. Regulatorna praksa što nastaje na takvoj podlozi više ne može imati naredbodavni karakter. To znači da je u takvu razvojnom modelu pravo lokalne zajednice na odluku koliki će razvojni rizik prihvatiti i uz koliku cijenu razumljivo i potpuno opravdano.

b) Investitor / graditelj tehničkog sklopa i objekta

U socijalističkom sustavu on je, manje ili više jasno, imao položaj paradržavnog činitelja. To se posebno očitovalo u energijskoj proizvodnji i distribuciji. Zahvaljujući tomu, razvio se monopolni sudionik koji je sve svoje posebne interese omotavao općim razlogom: osiguranjem dovoljne količine energije. S tog stajališta mogao je razviti i primjerenu monopolnu strategiju odnosa spram drugih sudionika u sustavu odlučivanja pomoću koje je samo *umnožavao početne direktivne ovlasti države*. Samo u takvu ustroju i kontekstu mogla se razviti i industrijalizacija što je bez ograničenja i protupritiska iz socijalne sfere gomilala opasne objekte. U stvorenom modelu životne opasnosti rizik i strah nisu bile, a nisu ni mogle biti, razvojne kategorije, pa nisu mogle posebno utjecati ni na odluke; zato u modelu ni lokalna zajednica nije mogla postati razvojnim subjektom ovlaštenim za kontrolu posljedica razvoja u lokalnom okolišu. Odbacivanje toga modela zahtijeva ponajprije drukčiju definiciju investitora/graditelja: on je "samo" poseban, u ovom slučaju energijski poduzetnik koji svoje tehničke strukture mora "socijalizirati" na isti način na koji se one "socijaliziraju" i u drugim društvenim djelatnostima. To ponajprije znači da takav poduzetnik *nema ovlasti* direktivnoga razvojnog sudionika. Budući da (ne)direktivnost, između ostaloga, znači da nitko nema ni zakonsku ni bilo koju drugu ovlast narediti ili zapovjediti ljudima, ili ih prisiliti da u ime općeg boljitka pristanu na život trajno izložen opasnosti od katastrofe ili kojega drugoga, manje dramatičnoga, ali za njih teško podnošljivog oblika ugrožavanja, nužno je razviti (ne)direktivne postupke odlučivanja, *u sklopu*

kojih je funkcioniranje obveze nadoknade štete izazvane pojedinim razvojnim intervencijama očekivano i prirodno. Razvijanje posebnih ekspertnih argumenata kojima se dokazuje kako su opasnosti od pojedinih tehničkih objekata manje nego što se vjeruje ili zahtijeva, nesumnjivo je jedna od uobičajenih mogućnosti obrane investicijskog interesa. Ali on je, napusti li se direktivni model upravljanja, samo jedan od interesa razvojne strategije. Njega može povremeno dramatičirati privremena ili trajna nestašica energije ili kojega drugog resursa, ali ta okolnost još ne implicira potrebu da se on zaštiti novom uspostavom direktivnih ovlasti investitora. Opće odrednice socijalizacije tog interesa ostaju, naprotiv, one što su izvedene iz razvojne osnovice cijelog društva. To znači da se u društvu koje namjerava dovršiti industrijalizaciju, točnije njegovu paleofazu, ne mogu razviti tehničke prakse što zahtijevaju uspostavu odnosa direktivnog poretka spram drugih aktera u interesnoj igri. Investitor, dakle, mora prihvatiti i novi raspored sudionika u odlučivanju te drukčiju definiciju i bilancu utjecaja tehničkih struktura u okolišu.

c) Eksperti

Istraživanja pokazuju da se po procjenama stupnja opasnosti i rizika kojima su izloženi ljudi koji žive blizu opasnih tehničkih objekata i uređaja eksperti bitno razlikuju od laika (zainteresiranih i nezainteresiranih) (Fischhoff i sur., 1978; Slovic, 1979). Općenita je tendencija eksperata podcjenjivanje stupnja opasnosti. Ona je uočena i u hrvatskim istraživanjima (Čaldarović, Rogić, 1990). U laika, nestručnjaka, naprotiv, nije uočena stabilna tendencija precjenjivanja stupnja opasnosti. To nerijetko ovisi o udaljenosti mjesta stalnog boravka od opasnog objekta, o izgrađenosti sustava institucija koje se bave sigurnošću ljudi u takvim prilikama (risk management) te o povjerenju u njihovu sposobnost učinkovitog djelovanja (Edwards i Winterfeldt, 1986). Tvrdnja kako eksperti to čine jer su interesni agenti investitora/graditelja nije utemeljena, premda ta motivacija u nekim prilikama nesumnjivo može imati određen utjecaj. Spomenute činjenice, naprotiv, pokazuju da eksperti, oslanjajući se na svoje znanstvene navike, teže objektivizaciji stupnja opasnosti utemeljenoj na statistički odredljivim pokazateljima posljedica katastrofa kao što su smrtnost ili veličina materijalnog razaranja. Oni po pravilu zanemaruju (kvalitativnu) činjenicu da je život pojedinca ili skupine trajno opterećen strahom od katastrofe ili od nesreće, da je riječ o životu *pod pritiskom* koji se teško može dobro opisati samo statističkim pokazateljima. Prepustiti, međutim, opisivanje takva života isključivo onima koji ga žive još ne znači stjecanje pouzdanog izvora podataka o njemu. Naime, i oni mogu, baš kao i eksperti, biti motivirani da u interesnoj igri ekstremno dramatičiraju rizičnost. U toj igri investitor je ipak u prednosti: on može zaposliti i platiti eksperte. Nasuprot tome, lokalna zajednica nema takvih fondova. To znači da bi sustav odlučivanja morao lokalnoj zajednici osigurati mogućnost plaćanja troškova neovisnih eksperata i troškova funkcioniranja primjerenog sustava informiranja o rezultatima njihovih istraživanja. Iznosi tih fondova izravno ulaze u sustav nadoknada na koje lokalna zajednica ima pravo.

d) Lokalna zajednica

Osnovica njezina djelovanja u procesu odlučivanja o lokacijama nije ni formalna (država), ni financijska (investitori), ni znanstvena (eksperti), nego - ekološka, zaštitna. Lokalna je zajednica u toj skupini jedini sudionik koji, za razliku od ostalih, *snosi izravni rizik ili štete što ih u okolišu izazivaju strukturalna svojstva tehničkog objekta*. Ona, figurativno rečeno, u proces odlučivanja unosi i

"zalaže" pravo lokalne zajednice i njezinih pojedinaca na život. Istraživanja pokazuju da lokalna zajednica može različito reagirati na prisutnost opasnih sklopova i objekata (Sorensen i White, 1980). Najjednostavniji model je poricanje opasnosti i rizika. U njemu se više računa sa sposobnošću lokalne skupine i pojedinaca da uklone štetu kada se nesreća već dogodila. Naredbodavnim postupcima sudionika socijalističkog poretka nerijetko se od lokalne zajednice zahtijevalo da se ponaša u skladu s baš takvim modelom. U drugom modelu već postoji svijest o opasnosti i mogućim nesrećama, ali lokalna zajednica još nije sposobna djelovati. Takav je model bio čest u Hrvatskoj, i to u procesima industrijalizacije sedamdesetih godina i kasnije. U trećem je modelu reagiranje lokalne zajednice popuno jasno. Postoji i svijest o opasnosti i preventivna praksa radi smanjenja ili uklanjanja posljedica nesreća i katastrofa. Uopćeno rečeno, takav je model djelovanja lokalne zajednice razvijen u susjednoj Sloveniji, u Krškoj, gdje je izgrađena nuklearna. U četvrtom modelu prevladava zahtjev da se s tubokom promijeni teritorijalna strategija i odbir lokacije. U njegovu se sklopu pojavljuju socijalne reakcije kojima je zajedničko obilježje (ne)prihvatanje života na rizičnom području. Sustavnog istraživanja takvih modela u Hrvatskoj nije bilo, pa nije moguće preciznije izvijestiti ni o njihovim posebnim obilježjima. Jedan od razloga što istraživanja nije bilo jest i činjenica da se nije oblikovao sustav institucija kojima je zadaća proučavanje opasnosti izazvanih prisutnošću tehničkih sklopova te zaštitnih mjera. U takvu kontekstu lokalne zajednice reagiraju na prijedloge da se na njihovu teritoriju lociraju opasni tehnički entiteti suprotno načinu reagiranja naredbodavnih subjekata. Prema direktivnoj shemi lokalna zajednica mora prihvatiti sve dodijeljene opasnosti, bez posebnih nadoknada i posebnog prava na sudjelovanje u procesu odlučivanja. Na sličan su način, primjerice, bili locirani pogoni INA-e na području današnje općine Kostrena, blizu Rijeke, kasnih šezdesetih godina, te pojedini pogoni u Kaštelanskom zaljevu. Nasuprot tomu, lokalna zajednica zahtijeva suprotno: *da ne mora* prihvatiti nijednu opasnost i da je njezino sudjelovanje u procesu odlučivanja o njezinu teritoriju nužno. Prema prvom shematizmu lokalna se zajednica mora prisiliti da bude žrtvom radi općeg boljitka. Odrednice drugog shematizma ne obvezuju lokalnu zajednicu da prihvati ijednu žrtvu radi općeg boljitka. Nasuprot prvome, direktivnom, shematizmu, koji je, upozoreno je, bio uobičajeni model ponašanja svih paradržavnih (monopolnih) investitora, a i još je, drugi model treba odrediti kao *kampanilistički*. Između ta dva suprotstavljena tipa reagiranja nesumnjivo ima dodirnih točaka. Oba su, međutim, premalo izgrađena da bi se njihovo naslijeđe moglo iskoristiti prilikom oblikovanja potrebnoga demokratskog procesa odlučivanja o lokacijama. Ali se i u takvome modelu mora računati s činjenicom da pojedine skupine zbog mnogih svojstava, neće nikako pristati na opasne tehničke objekte u svom okolišu jer bi takav pristanak bio suprotan glavnim generativnim elementima koji određuju njihov identitet. Istraživanja pokazuju da su se takve reakcije očitovale u odnosu spram gotovo svih važnijih tehničkih sklopova koji su bitno mijenjali odnose u okolišu: parobroda, automobila, nadzvučnog zrakoplova, brzoga električnog vlaka, a ne samo u odnosu spram nuklearnih elektrana (Edwards i Winterfeldt, 1986).

Uporaba termina lokalna zajednica i nehotice legitimira kolektivnog sudionika. Međutim, kada se odlučuje o lociranju vrlo opasnih tehničkih struktura kakvi su u kolektivnoj svijesti nuklearne elektrane ili skladišta radioaktivnog otpada, glavni subjekt rizika je *pojedinaac*. Budući da nitko umjesto njega ne može odlučiti kojim će i kolikim opasnostima on pristati izložiti vlastiti život, jasno je da je

njegovo pravo odlučivanja u tom smislu neprenosivo na kolektiv kao njegova zastupnika. Ta okolnost upozorava da se bez oblika odlučivanja srodnoga referenduma ne može uspostaviti kolektivni identitet lokalne zajednice u procesu odlučivanja. Tek nakon njega moguć je prijenos prava odlučivanja o mnoštvu posebnih aspekata lokalnog razvoja na zastupnike lokalne zajednice. Referendumom se pojedinci, isključivo kao pojedinci, dakle kao živi i konkretni snositelji rizika, očituju o tome je li lociranje opasnih tehničkih sklopova i objekata na području na kojemu žive prihvatljivo ili nije, i ako jest, kojih opasnih objekata i na koji način.

Način na koji se u takvom kontekstu oblikuju uloge građana/pojedinaca i lokalne zajednice kao kolektivnog sudionika nesumnjivo implicira dva stabilna oblika stručne pomoći: a) pomoć eksperata neovisnih o državi ili investitoru koji će objektivno izvješćivati lokalno stanovništvo o činjenicama potrebnim za odlučivanje; b) pomoć stručnjaka za javno informiranje koji bi pridonijeli stvaranju lokalnoga autonomnog sustava informiranja nužnoga za stvaranje i održavanje lokalnoga javnog mnijenja. Troškovi za obje spomenute djelatnosti obično su veći od iznosa lokalnih fondova. Zato oni moraju postati dio sustava potrebnih nadoknada, premda se, strogo govoreći, ne mogu ubrojiti ni u kakve posebne, ni izravne ni neizravne, štete. Namira tih troškova naprosto omogućuje lokalnoj zajednici ravnopravnost u procesu odlučivanja.

e) Javnost

Ona zapravo nije izravni sudionik u procesu odlučivanja. Nisu to ni eksperti - oni su samo davatelji stručnih usluga. Ali bilo bi pogrešno samo zbog njihovih formalnih svojstava zanemariti činjenicu da oni zaista izravno utječu na proces odlučivanja. Za razliku od eksperata, koje određuju već spomenute osnovne tendencije, javnost nije čvrsto strukturirana da bi se moglo pouzdano predvidjeti razdioba glavnih stavova. Ali je moguće djelovati na to da u oblikovanju javnog mnijenja o lociranju opasnih sklopova i objekata, napose onih s oznakom "nuklearni" ili "radioaktivni", prevladaju ekološke, zaštitne tendencije. One nisu samo posljedica socijalnog preslikavanja tendencija nastalih u inozemstvu i u drukčijim uvjetima. Ekologistički vrijednosni sklop pripada uobičajenim vrijednosnim strukturama razdoblja u kojemu završava industrijalizacija. Zato o njemu treba misliti kao o posebnoj kulturnoj konstanti.

Drugi dominantni vrijednosni sklop koji djeluje u hrvatskoj javnosti jest već spomenuti kampanilistički sklop. Njegovo postojanje povećava vjerojatnost da će se u svakome javnom sukobu između lokalne zajednice i sudionika kojima je zadaća interpretirati javni interes stvoriti stavovi i mnijenja u korist lokalne zajednice. Generativne razine na kojima taj sklop nastaje nisu međusobno srodne ni jednako stare. Ali je, neovisno o tomu, potrebno računati s činjenicom da uz ekološku kulturnu konstantu djeluje i kampanilistička kulturna konstanta. Ona izravno oblikuje djelovanje lokalnih činitelja razvoja.

Te dvije konstante u javnosti funkcioniraju kao opći parametri javne mobilizacije u slučajevima lociranja opasnih sklopova i objekata. Zahvaljujući toj ulozi, one su izravno uključene u izgradnju socijalne zbiljnosti hrvatskog društva. To, među ostalim, znači da ih u procesu odlučivanja o posebnim slučajevima treba prihvatiti kao objektivne uvjete stvaranja razvojne strategije.

4. Primjer socijalne tipologije elektroenergetskih objekata prema rizičnosti

Već je naglašeno kako elektroenergetski objekti pripadaju onim skupinama tehničkih objekata *koji bitno mijenjaju postojeći poredak u okolišu*. Nuklearne elektrane ili radioaktivna odlagališta u svim su istraživanjima svrstani u skupinu *opasni i rizični*. Termoelektre i hidroelektre najčešće se određuju kao jaki izvori zapreka. Obje skupine presudno utječu na lokalni okoliš stvarajući nove odnose. U ovom ćemo odjeljku podsjetiti na osnovne rezultate nekoliko istraživanja stavova pučanstva spram tih objekata u Hrvatskoj (Čaldarović, Rogić, 1990).

Prema dobivenim rezultatima moguće je na temelju razdiobe ocjena rizičnosti pojedinih tipova objekata dobivenih anketiranjem predložiti opću rang-ljestvicu. Ona izgleda ovako:

1. Odlagališta nuklearnog otpada	ekstremno rizična
2. Nuklearne elektrane	ekstremno rizične
3. Termoelektre na ugljen	rizične
4. Termoelektre na plin ili mazut	rizične
5. Hidroelektre	blago rizične
6. Alternativni izvori energije	bez rizika

Premda na rezultate neznatno utječu pojedine osobine anketiranih (starost, naobrazba, ruralno/urbano podrijetlo, spol), njihov je utjecaj, u cjelini promatrano, zanemarljiv. Stavovi spram spomenutih elektroenergetskih objekata oblikuju se relativno autonomno pa je razlojnije govoriti, barem kada su posrijedi stavovi spram nuklearnih elektrana i skladišta radioaktivnog otpada, o populaciji koja je apsolutno protiv njihove izgradnje i o populaciji koja je relativno protiv.

Rezultati istraživanja pokazuju da regionalno podrijetlo populacije nije osobito važno za oblikovanje stavova spram objekata. Rezultati dobiveni u općinama sjeverne Dalmacije i u općinama srednje i istočne Slavonije u tom se smislu neznatno razlikuju. Prevladavaju generalizirani stavovi utemeljeni na izrazitom protivljenju nuklearnoj energiji. Ta je protimba *i strateška i lokacijska*. Dakle, poznati tip reagiranja NIMBY (not in my backyard), koji bi se mogao interpretirati kao posljedica neke vrste egoističnog svjetonazora, u hrvatskih je ispitanika uključen u cjelovitiju negativnu orijentaciju koja pokazuje odbijanje i na općoj i na individualnoj razini. Podaci, doduše, pokazuju da se neznatno povećava broj anketiranih koji uvjetno pristaju na lociranje takvih objekata, ali na udaljenosti sto ili više kilometara od mjesta njihova stalnog boravka. Praktično to znači da upitani vjeruju samo u one odluke o lokacijama koje su toliko daleko da i ne pripadaju sustavu njihova životnog okoliša. Ali, treba još jedanput podsjetiti, čak i takvi prijedlozi imaju zanemarljiv broj pristaša.

Za razliku od takvih objekata, hidroelektre su u kolektivnoj svijesti pučanstva potpuno prihvatljive. Protimbe nastaju u posebnim prilikama i na individualnoj razini kada njihovo smještanje utječe na stvaranje novih tipova zapreka i kontrole lokalnog okoliša te kada je potpuno neuređen odnos između države, investitora, lokalne zajednice i pojedinaca izloženih graditeljskom pritisku. Sva spomenuta istraživanja organizirana su prije rata protiv Hrvatske 1991. pa istraživačkih evidencija promjena stavova spram hidroelektrana što su, eventual-

no, nastale nakon dramatičnih događaja na brani Peruča nema. Opravdano je pretpostaviti da takvih promjena ima jer je jedan, premda poseban, događaj potvrdio da i hidroelektrane mogu biti opasne za sigurnost lokalnog okoliša.

Stavovi spram termoelektrana pokazuju da bi one mogle biti, u nedostatku resursa za izgradnju hidroelektrana, rješenje koje bi naišlo na dobar prijam među stanovništvom. To se ponajprije odnosi na termoelektrane na plin i mazut. Unatoč prigovorima iz stručnih krugova kako termoelektrane poprilično onečišćuju lokalni okoliš, anketirani ih smatraju manje opasnima, pa, dakle, i mnogo prihvatljivijima od nuklearnih elektrana. Protivljenje njihovoj izgradnji nije strateško nego, slično reagiranju na hidroelektrane, situacijsko, nastalo ponajprije zbog neuređenih odnosa između glavnih sudionika procesa odlučivanja i izgradnje.

Opisane reakcije usmjeruju istraživačku pozornost na nekoliko bitnih činjenica.

a) Premda se ekspertnim jezikom nuklearne elektrane opisuju kao sigurne i ekološki prihvatljivije nego termoelektrane na ugljen, primjeri katastrofa kao što su one u Černobilu ili na Otoku tri milje dokazuju da je katastrofa ipak moguća i da su takvi objekti u lokalnom okolišu prijetnja sigurnosti koja nije samo teorijska.

b) Posljedice takvih katastrofa nisu ograničene samo na sadašnjost nego se zbog radijacije mogu prenijeti na buduće naraštaje i povratno narušiti ne samo njihovo zdravlje nego i *njihov ljudski lik*. Zbog toga demonizacije takvih posljedica nisu zgoljna posljedica iracionalnog pritiska.

c) Takvi su objekti u tehničkom i funkcionalnom smislu ekskluzivni. To znači da su svakidašnjoj svijesti potpuno neprozirni. Za upravljanje njima potrebne su posebne ovlasti koje su nova činjenica u kolektivnoj svijesti. Zato takvi objekti samo pojačavaju osjećaj ovisnosti stanovništva o ciljevima i mišljenjima posebnih skupina. Nasuprot tome, te skupine *nisu* prvi snositelji posljedica katastrofa ako se one dogode. Naprotiv, prvi i najveći snositelj posljedica opasnosti je lokalno stanovništvo.

d) Negativni utjecaji što ih takvi objekti mogu imati (radijacija, primjerice) potpuno su neočekivani jer su posljedica pogreške u sustavu ili su raspoloživim čovjekovim osjetilima neodređljivi. Da bi se takvi utjecaji zabilježili, uglavnom je potrebna posebna tehnička oprema i znanstvena sposobnost koja nadmašuje mogućnosti današnje prosječno obrazovane populacije. I ta činjenica pojačava osjećaj ovisnosti i lišava lokalno stanovništvo samosvijesti prijeko potrebne za odgovornost glede razvoja lokalnog područja.

e) Nuklearne elektrane i skladišta radioaktivnog otpada još nisu uključeni u energetske ili ekološke institucije suvremenog društva u kolektivnoj predodžbi populacije. Naprotiv, oni su tijesno povezani s *tradicijom militarizirane države* realnog socijalizma i s "prljavim" političkim praksama i akterima. Granične su metafore te predodžbe tvrdnja kako je nuklearni program u Hrvatskoj (i ondašnjoj Jugoslaviji) započeo "crni" Ranković ili tvrdnja kako moćnici u Hrvatskoj žele nuklearke samo zbog svojih "mutnih" poslova i pripadnosti moćnim inozemnim lobbijima. Argumentacija o neutemeljenosti tih tvrdnji nije ozbiljna, ne zato što bi mogla biti netočna nego stoga što ne razbija i ne razgrađuje povezanost takvih objekata s militariziranom tradicijom jednoga po svemu neželjenoga životnog poretka.

f) Takvi su objekti, barem u sustavu realnog socijalizma, bili posljedica izrazitoga *direktivnog planiranja*. Takav model planiranja svodi se na državnu prerazdiobu razvojnih dužnosti drugim sudionicima interesne igre. Razumljivo je da u njemu nema, i ne može biti, činitelja koji su se konstituirali brinući se o

kvaliteti života i braneći je. Naprotiv, u modelu, baš kao i u strukturi starog industrijalizma, prevladava svijest o nužnosti uređenja života uz pomoć sudionika na nadređenoj razini. *Direktivno planiranje traži žrtve radi budućega razvoja, a ne sudionike trenutnoga zajedničkog razvoja. Zbog opasne tehničke samovolje koja određuje model njegovi su tehnički prioriteti čvrsto označeni prisilom.*

5. Socijalna tipologija nadoknada

Na temelju prethodnog teksta predlažemo osnovnu socijalnu tipologiju nadoknada. U obliku u kakvom se predlaže, ona nije uporabljiva u platnom postupku, ali vjerojatno ima određenu orijentacijsku vrijednost.

a) Općenite nadoknade

Treba razlikovati tri osnovna tipa tih nadoknada.

(I) Nacionalne nadoknade zbog ugroženosti i održavanja *posebnih kulturnih ili prirodnih dobara* na području na kojem je lociran opasni uređaj ili objekt. Ugrožavanje može biti neposredno fizičko, ali može djelovati i kao simbolička banalizacija ili komunikacijsko isključivanje, što može biti, napose kad je riječ o kulturnim dobrima, put u njihovo trajno zatiranje. Posrijedi su režimi koji ne dopuštaju da se kulturna ili prirodna dobra organski uključe u baštinu što se aktivno reproducira. Poduzetnik/investitor treba nadoknaditi nastale štete, koje su sve posrednog tipa. Nadoknade se plaćaju onomu tko je ovlašten za brigu o tim dobrima, dakle državi. Ovisno o kategoriji dobra (nulta, prva ili koja niža kategorija), nadoknade se plaćaju središnjoj državnoj, županijskoj ili općinskoj vlasti.

(II) Drugi tip općenite nadoknade je ona koju poduzetnik/investitor plaća da bi lokalna zajednica mogla stvoriti posebne fondove iz kojih će snositi *troškove rada neovisnih eksperata*. Zadaća takvih eksperata je da, radeći objektivno i neovisno, provjeravaju stručne analize i izvješća ekspertnih skupina koje štite interes investitora. Njihova je zadaća i kontrola načina rada stručnih skupina u već izgrađenom objektu podastiranje svojih nalaza lokalnoj zajednici i javnosti kako bi se pokrenuli primjereni postupci.

(III) Treći tip općenite nadoknade je ona koju investitor plaća da bi lokalna zajednica mogla izgraditi i koristiti se lokalnim sustavom informiranja. Za uspostavu takvih nadoknada zainteresirana je lokalna zajednica, i investitor/poduzetnik jer mu omogućuje uspješnu borbu protiv različitih glasina i sličnih insinucija koje, premda nemaju informativnu vrijednost, mogu bitno utjecati na lokalno javno mnijenje.

b) Skupina kolektivnih nadoknada lokalnoj zajednici

Pripadaju im sve one kojima je cilj nadoknada šteta nastalih zato što je izgradnja novoga opasnog objekta poremetila ili uništila razvojne izgled lokalne zajednice te smanjila opću kakvoću života na lokalnom području. Treba razlikovati tri osnovna tipa.

(I) Nadoknade za izgradnju nove tehničke i društvene infrastrukture potrebne zato što je novi sklop stvorio novu mrežu smetnja u lokalnom okolišu. Posrijedi je mnoštvo infrastrukturnih uređaja i objekata bez kojih nije moguće ponovno uravnotežiti uporabu lokalnog područja od prometnica do različitih ustanova i objekata u zdravstvu, kulturi, školstvu i srodnim djelatnostima.

(II) Nadoknade potrebne da bi se stvorila pouzdana razvojna osnovica na

temelju koje bi se moglo usporiti ili zaustaviti vjerojatno demografsko propadanje područja ili ubrzati razvoj različitih djelatnosti. Važnost takvih nadoknada za lokalnu zajednicu je velika jer one omogućuju stvaranje posebnih fondova za stimuliranje pojedinih oblika lokalnog razvoja primjerenih lokalnim prilikama, te za privlačenje novih skupina vitalnog stanovništva. U takve nadoknade treba ubrojiti i one koje se plaćaju zato što je izgradnjom novog objekta onemogućen razvoj drugih, za lokalnu zajednicu važnih djelatnosti pomoću kojih se razvijaju druge lokalne zajednice u regiji. U tom je smislu poučan primjer razvojne destrukcije otoka Visa. Viška zajednica u cijelom razdoblju realnog socijalizma nije stekla pravo na nadoknadu šteta nastalih time što je stalni boravak bivše jugoslavenske vojske zatrla sve mogućnosti uspješnog razvoja turizma na otoku. Zaključna je posljedica takva sustava odnosa kolonijalna destrukcija Visa. Slične situacije, napose u lokalnim zajednicama u kojima se budu izgrađivali objekti s opasnom tehnologijom (ako se, dakako, sudionici u procesu odlučivanja o lokaciji za to odluče), nisu neodređljive. Iz fondova nastalih plaćanjem takvih nadoknada stimulirali bi se razvojni oblici kojima bi se povećali razvojni i životni izgledi područja, tj. koji bi omogućili da područje s obzirom na mnoštvo razvojnih aspekata bude *posebno povlašteno* u usporedbi s onima na kojima takvih objekata nema.

(III) Nadoknade za povećane troškove prevencije od različitih oblika opasnosti. Budući da povećava opasnosti, izgradnja novih rizičnih objekata, nameće i potrebu stvaranja novog sustava prevencije od posljedica nesreće ili katastrofe te prevencije u ratnim prilikama. Takav sustav obuhvaća i rekonstrukciju pojedinih službi poput zdravstvene, te ulaganja u nove i dotad nepotrebne objekte kao što su skloništa, skladišta opreme i sl.

c) Individualne nadoknade članovima lokalne zajednice

Neovisno o tome je li takva praksa uvriježena u drugim zemljama, nadoknade je nužno *individualizirati*. Opravdanost takvog zahtjeva je činjenica da posljedice izgradnje opasnih tehničkih objekata na cijelome lokalnom području nisu posvuda jednake. Lako je odrediti koji su pojedinci izloženi većim nedaćama. Drugi je razlog individualizacije postojanje rizičnih sklopova i objekata. *Rizik je pojedinačna činjenica*, baš kao i ugrožavanje života i tjeskoba koja se iz toga rađa. Treba razlikovati tri osnovna tipa nadoknada zbog tjeskobe.

(I) Nadoknade zbog života pod pritiskom tjeskobe i osjećaja prijetnje i ugroženosti. Nije potrebno posebno dokazivati kako je život pod takvim pritiskom znatno udaljen od prava pojedinca na život u zdravom okolišu i na život bez straha. To je, dakle, posebna vrsta "nadnice za strah". Ona neće ukloniti izvore straha ali će vjerojatno utjecati na veći stupanj samopoštovanja, toliko potreban u sustavu života pod trajnim i dugoročnim pritiskom posebnih prijetnja i opasnosti.

(II) Nadoknada zbog pogoršavanja životnih prilika što su ih uzrokovale nove smetnje i zapreke nastale u novom sustavu prostorne organizacije uspostavljenom izgradnjom novoga tehničkog objekta. Ako, primjerice, u novim okolnostima pojedinac mora svaki dan veslati preko novonastalog jezera da bi došao do zemlje koju svakodnevno obrađuje ili ako u novome teritorijalnome modelu njegova stoka ne može bez posebnog prijevoza do svojih pojilišta, jasno je da je pojedinac u težim prilikama nego što je bio prije toga. To očito pogoršanje treba nadoknaditi jer su i štete lako odredljive.

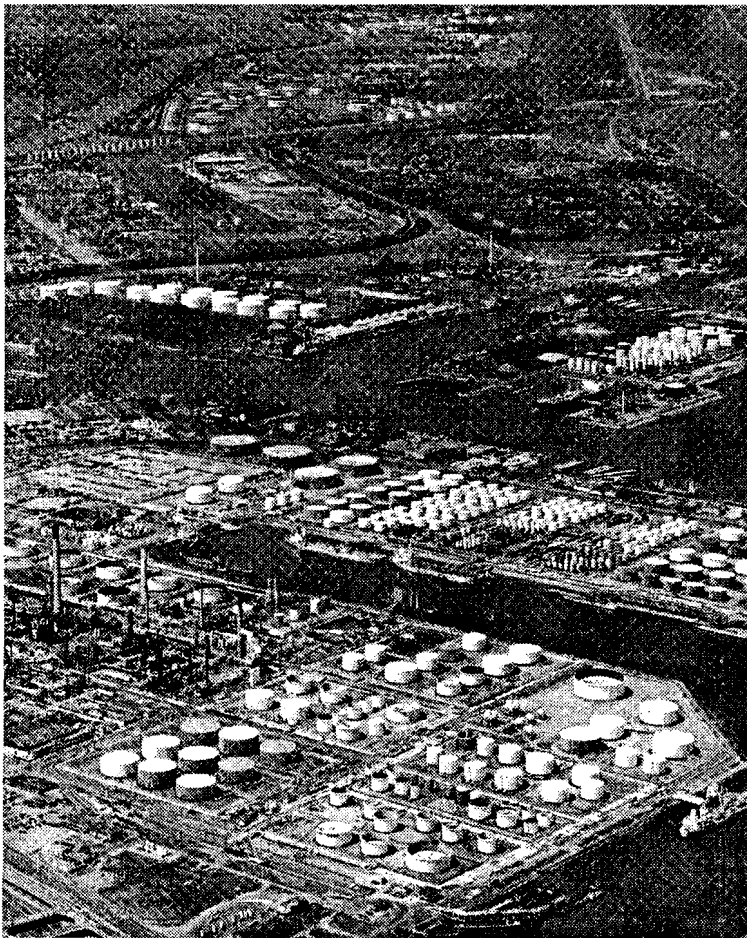
(III) Nadoknade zbog pada ekonomske vrijednosti nekretnina na tom području, ratarskih proizvoda uzgojenih na njemu ili, općenito, proizvoda zbog negativne simboličke obilježnosti područja što je uzrokovana izgradnjom rizičnog

objekta. Te su posljedice osobito očite ondje gdje se smještaju izrazito rizične tehnologije ili objekti koji su nepoželjni, npr. različita odlagališta smeća.

Skupini individualnih nadoknada ne pribrajamo one koje se plaćaju zbog gubitka zemljišta, kuće ili drugih dobara. One se reguliraju posebnim zakonima i nadoknađuju drukčijim postupcima i iz drugih fondova.

Zbog istog razloga u skupinu kolektivnih nadoknada lokalnoj zajednici nismo ubrojili energetske rentu, rentu za uporabu općinskog zemljišta i sl. One se također određuju posebnim zakonima i nadoknađuju drugim postupcima. Važno je upozoriti da se takve nadoknade, bilo individualne, bilo kolektivne, ne *potiru* plaćanjem nadoknada za posredne štete. Posrijedi su *neovisne skupine obveza*. Sve njih obavezan je platiti investitor/poduzetnik.

Sve spomenute nadoknade posrednih ili neizravnih šteta plaćaju se kontinuirano, u skladu s trajanjem djelovanja strukturnih svojstava tehničkog objekta na prilike i život na lokalnom području. One su, dakle, *trajna obveza* investitora/poduzetnika.

SL. 1. PRIMJER OPASNE SKLADIŠNE ZONE - NAFTNI TERMINALI U LUCI ROTTERDAM, NIZOZEMSKA

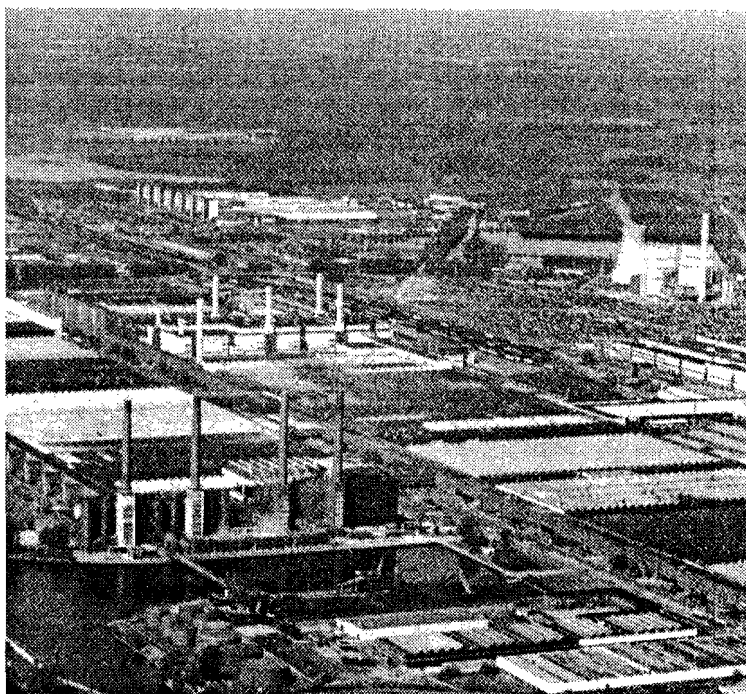
Izvor • Slika
"Hrvatski zemljopis", 8/1995.

FIG. 1. EXAMPLE OF DANGEROUS STOCK AREA - OIL TERMINALS IN ROTTERDAM PORT, NEDERLAND

SL. 2. UGROŽAVANJE OKOLIŠA OPASNOM INDUSTRIJOM - WOLFSBURG, NJEMAČKA

Izvor • Source:
"Hrvatski zemljopis", 6/1995.

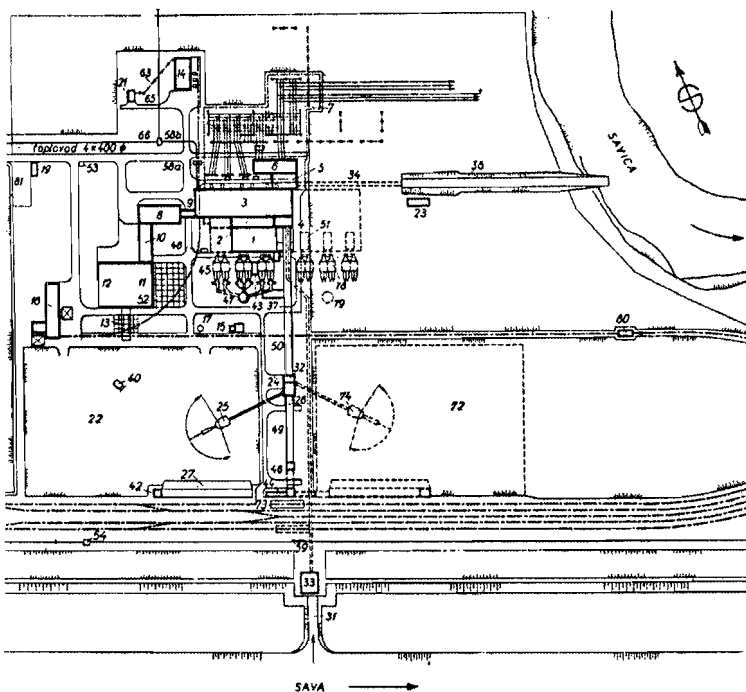
FG. 2. DANGEROUS INDUSTRY ENVIRONMENT POLLUTION - WOLFSBURG, GERMANY

SL. 3. DISPOZICIONI NACRT "TO - ZAGREB" NA SAVI - ENERGETSKO POSTROJENJE RIZIČNE GRUPE (PREMA ANKETNOJ RANG - LJESTVICI)

Izvor • Source:
J. Mihajlov, *Termoelektrane*, Tehnička knjiga, Zagreb, 1965.

FG. 3. HIGH RISK HEATING PLANT "ZAGREB" BY THE SAVA RIVER, SITUATION PLAN

Literatura · Bibliography

1. Altman, I., Rapaport, A., Wohlwill J., *Human Behaviour and Environment*, Vol. 4, Environment and Culture, Plenum Press, New York, 1980.
2. Baum, A., *Toxins, Technology and Natural Disasters, u: Cataclysmus, Crises and Catastrophes*, Psychology in Action, American Psychological Association, 1987.
3. Baum, A., Frederick, J.C., Shneidman, E.S., Wortamn, C.B., *Cataclysmus, Crises and Catastrophes*, Psychology in Action, American Psychological Association, 1987.
4. Bjelac, B., Karajić, N., Kufirin, K., Smerić, T., *Mišljenja stanovnika općine Ivancec o potencijalnim lokacijama odlagališta radioaktivnog otpada u Republici Sloveniji*, Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet, Zagreb, 1992.
5. Burton, I., Kates, R., White, G., *The Environment as Hazard*, Oxford University Press, New York, 1978.
6. Cerovac, M. i sur., *Oblici i visina naknade za odlagalište radioaktivnog otpada*, studija, Elektroprojekt, Zagreb, 1992.
7. Cifrić, I., *Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza*, u zborniku *Društvo i ekološka kriza*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1988.
8. Covelio, V.T., Menkes, J., Mumpower, J. (ed.), *Risk evaluation and Menagement*, Vol. 1, Plenum Press, New York, 1986.
9. Cvetkovich, G., Earle, T.C., *Classifying Hazardous Events*, "Journal of Environmental Psychology", 5, 1985, 5 - 35.
10. Čaldarović, O. i sur., *Sociološka studija za područje utjecaja VES Brodarci*, Urbanistički institut Hrvatske, Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet, Zagreb, 1987.
11. Čaldarović, O., Rogić, I. (ed.), *Kriza energije i društvo*, Citra, Zagreb, 1990.
12. Čorkalo, D., *Psihološki aspekti istraživanja okolinskih opasnosti*, "Socijalna ekologija", 1, 1992, 63 - 79.
13. Edwards, W., Winterfeldt, von D., *Public Desputes about Risk Technologies*, u: *Risk Evaluation and Menagement*, Vol. 1, Plenum Press, New York, 1986.
14. Eiser, J.R., van der Pligt, J., Spears, R., *Local Oposition to the Construction of Nuclear Power Station, Differential Salience of Impacts*, "Journal of Applied Social Psychology", 9, 1988, 524-536.
15. Fisher, D.J., Bell, P.A., Baum, A., *Environmental Psychology*, 2nd Edition, Holt and Winston, 1984.
16. Fischhoff, B., Slovic, P., Lichsteinstein, S., Read, S., Combs, B., *How Safe is Safe Enough*, A psychometric Study of Attitudes towards Technological Risk and Benefit, "Policy Science", 8, 1978, 127-152.
17. Lawrence, W.W., *The Nature of Risk*, u: Alberts, W.A., Schwing, R.C., *Societal Risk Assesment: How Safe is Safe Enough*, Plenum Press, New York, 1980.
18. Rogić, I., *Metodologijske implikacije sintagme "tehničko društvo"*, u: *Ekološke dileme*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1989.
19. Slovic, P., Fischhoff, B., Lichsteinstein, S., *Ratings the Risk*, "Environment", 21, 1979, 14-39.
20. Sorensen, J.H., White, G.F., *Natural Hazards: A Cross Cultural Perspective*, u: *Human Behaviour and Environment*, Vol. 4, Plenum Press, New York, 1980.
21. Traube, K., *O političkim granicama tehnike*, "Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba", 4-5, 1980, 147-168.

* * *

Sažetak · Summary

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR INDIRECT DAMAGE FROM THE CONSTRUCTION OF DANGEROUS FACILITIES AND PLANTS

It is the author's hypothesis that the special structural features of certain technical facilities cause changes in the social environment. These especially include industrial plants, hydroelectric power plants, nuclear power plants, depositories of radioactive waste and the like. Although not the consequence of illegal investor behaviour, these changes are undesirable. They cause indirect or direct damage.

The most important detrimental changes are caused by dangerous facilities and structures, and structures that create many obstacles in the environment causing the long-term disintegration of traditional areas used by the local community, and thus decreasing its vital independence. This process causes a polarization under the wing of protecting overall development. The local population must bear the risk of living near a dangerous facility or suffer a decrease in living standard because of new obstacles and decreased freedom in the use of local space. Users of the dangerous facility or structure gain through the fear or distress of others. To remove this social polarization, the author considers it necessary to reconstruct communication between the main actors in the decision-making process and to establish special compensation for indirect damage suffered by people on the local level. In this process the role of the local community is especially important, because it is one of those responsible for local development.

Ivan Rogić